

Горна М. О.

кандидат економічних наук, науковий співробітник сектору організації автоматизованого збору статистики відділу адміністрування освітніх інформаційних систем ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, gornamarinaoleks@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6011-5753>

Пронь Н. Б.

кандидат економічних наук, учений секретар ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, n_gnativ@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9413-8793>

НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ ТА ЗА ЇЇ МЕЖАМИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей організації освітнього процесу в Україні та за її межами у зв'язку з неспровокованим і невинуватим, широкомасштабним військовим вторгненням російської федерації на територію України. Розглянуто основні виклики та нагальні потреби, які постали перед вітчизняною освітою в умовах запровадження правового режиму воєнного стану. У результаті аналізу сучасного стану функціонування мережі закладів освіти в Україні з'ясовано, що понад 1500 із них зазнали руйнувань унаслідок зазначеного вторгнення. Окреслено масштаби вимушено переміщених осіб і біженців, котрі, рятуючись від війни, змушені були залишити домівки й шукати прихисток за кордоном. Розглянуто можливості реалізації права на освіту як в Україні, так і в країнах, що приймають біженців із неї. Зроблено акцент на діях Уряду України, команди Міністерства освіти і науки України, європейських країн та партнерських організацій, спрямованих на створення безпечних умов для забезпечення безперервності освітнього процесу, використання методів дистанційного навчання, надання психосоціальної підтримки та ін. Встановлено, що вимушено переміщені школярі й студенти в країнах ЄС мають можливість долучитися до навчання в місцевих школах, у деяких країнах діють спрощені умови вступу для українських абітурієнтів до закладів вищої освіти, функціонують безкоштовні курси вивчення іноземної мови для дітей і дорослих тощо.

Ключові слова: безперервність освітнього процесу, інформаційно-цифрова компетентність, освіта за кордоном, російсько-українська війна, інтеграція в європейський освітній простір.

JEL classification: I20, I28

DOI: 10.32987/2617-8532-2022-2-112-127.

У 2020 р. перед освітянською спільнотою всіх без винятку країн світу постали безпрецедентні виклики щодо організації освітнього процесу, пов'язані з поширенням гострої респіраторної хвороби, спричиненої

коронавірусом SARS-CoV-2. Пандемія COVID-19 і необхідність організації освітнього процесу в умовах карантинних обмежень прискорили процеси цифрових трансформацій, а перехід на дистанційне навчання став

© Горна М. О., Пронь Н. Б., 2022

каталізатором покращення цифрових навичок та цифрової грамотності практично всіх учасників навчального процесу.

Здавалося, коронавірусна інфекція – найбільший виклик для людства на початку XXI ст. через високий рівень смертності й значний негативний вплив на економіку, однак для українського суспільства справжнім шоком виявилось неспровоковане та невиправдане, широкомасштабне військове вторгнення російської федерації (*дали* – рф) на територію нашої країни 24 лютого 2022 р., що стало кульмінацією гібридної війни, яку росія розв'язала проти України ще у 2014 р. Російські загарбники жорстко вбивають українське населення (зокрема, на початок травня 2022 р. від їхніх рук загинуло щонайменше 220 дітей, понад 400 зазнали поранень), цілеспрямовано знищують українську державність і мову, історичну й культурну спадщину, важливі інфраструктурні об'єкти тощо.

За таких складних і безпрецедентних обставин усі структурні елементи суспільства, чільне місце серед яких посідає система освіти й науки України, змушені були адаптуватися до життя в умовах правового режиму воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022, затвердженим Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX. Серед першочергових кроків, передбачених вітчизняною освітньою політикою, – забезпечення організації навчального процесу, а отже, надання освітніх послуг здобувачам освіти в Україні, а також вимушено переміщеним дітям за кордоном. Окреслена проблематика потребує комплексного аналізу функціонування системи

освіти в умовах воєнного стану, що зумовлює актуальність цієї статті.

Низка вітчизняних та іноземних науковців досліджують проблему військової агресії рф в Україні ще від її початку у 2014 р., зокрема А. Барбашин, Х. Тоберн [1], Дж. Берзінш [2], Ю. Офіцинський [3], В. Мороко [4]. Питанням підтримки економіки й безпеки країн світу у зв'язку з російським військовим вторгненням присвячено праці Д. Клоуза, Дж. Бірсака, С. О'Ліра та Й. Йоханнесона [5–7]. Різні аспекти організації освітнього процесу в умовах війни вивчались як у XX ст. [8; 9], так і тепер, зокрема проблеми внутрішньо переміщених осіб, біженців та особливості їх навчання [10–15].

Повномасштабне вторгнення рф в Україну грубо порушує міжнародне право та Статут ООН, таким чином, підриваючи європейську й глобальну стабільність і безпеку. На сьогодні 114 країн підписали Декларацію про безпеку шкіл (*Safe Schools Declaration*), до якої Україна офіційно приєдналася у 2019 р., ставши 100-ою країною-підписантом [16]. Вказаний документ – це міждержавне політичне зобов'язання щодо захисту учнів, студентів, викладачів, шкіл і університетів під час збройного конфлікту та підтримки продовження освіти під час війни. Схвалюючи Декларацію, держави-підписанти зобов'язуються відновити доступ до безпечної освіти й розвивати освітні системи, що є чутливими до конфліктів. Так, до пріоритетних завдань реалізації Декларації належать: відновлення освітньої інфраструктури, психологічна реабілітація учнів, батьків і вчителів, проведення тренінгів з безпеки й охорони здоров'я

та ін. З огляду на це 4 серпня 2021 р. Кабінет Міністрів України затвердив план заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл, у межах якого створено відповідні умови для забезпечення реалізації права на освіту та формування безпечного освітнього середовища в період збройного конфлікту на Сході України [17]. На рис. 1 наведено шість ключових компонентів для реалізації плану заходів Декларації про безпеку шкіл в Україні. Зауважимо, що через широкомасштабне вторгнення РФ зазначений план заходів потребує актуалізації й імплементації в межах усієї території нашої країни на офіційному рівні. Варто також врахувати той факт, що для відновлення зруйнованої чи пошкодженої освітньої інфраструктури необхідно залучити зовнішні фінансові ресурси.

Мережа закладів освіти в Україні є досить розгалуженою та налічує:

15 456 закладів дошкільної освіти (станом на 01.01.2022); 13 991 заклад загальної середньої освіти (на 05.09.2021); 1351 заклад позашкільної освіти (на 01.01.2022); 695 закладів професійної (професійно-технічної) освіти (на 01.09.2021); 252 заклади фахової передвищої освіти і 432 заклади вищої освіти (на 10.02.2022). Упродовж останніх років на основі передової практики освітніх трансформацій у країнах ЄС проведено низку освітніх реформ щодо оптимізації вітчизняних закладів освіти, спрямованих насамперед на підвищення їх спроможності й поліпшення якості надання освітніх послуг. Однак освітня інфраструктура стала мішенню російських окупантів, адже протягом 70 днів вторгнення агресора в Україну понад 1500 закладів освіти зазнали руйнувань, зокрема 1420 закладів було пошкоджено, а 102 заклади – повністю зруйновано

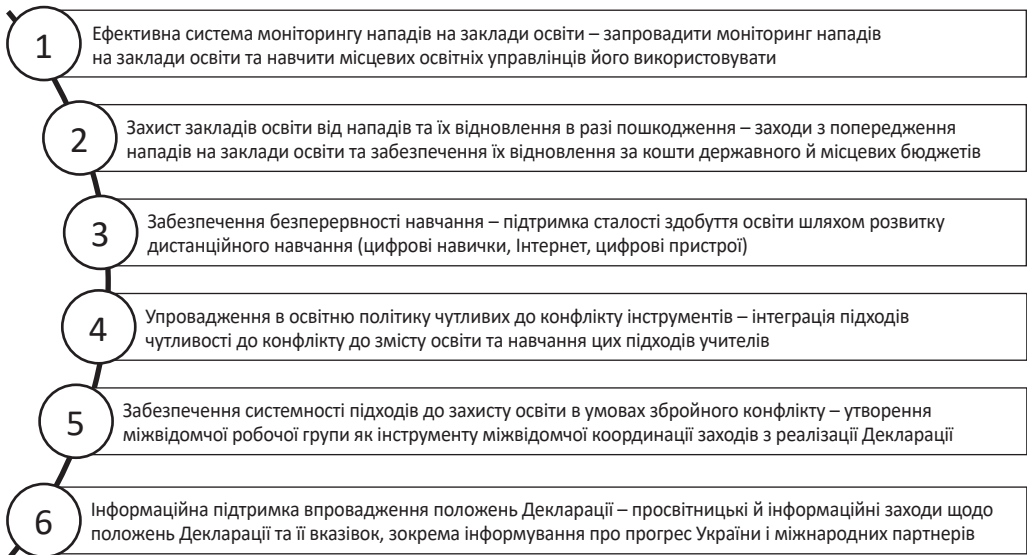

Рис. 1. Ключові компоненти плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл в Україні

Складено авторами за: [17].

(станом на 04.05.2022). У розрізі освітніх рівнів найбільша частка руйнувань освітньої інфраструктури припадає на заклади загальної середньої (загалом 707 шкіл) і дошкільної освіти (592 дитячих садки), що перевищує 85 % загальної кількості пошкоджених та зруйнованих закладів освіти (табл. 1).

У регіональному розрізі наймасштабніші руйнування освітньої інфраструктури (84,5 %) зафіксовано на територіях, на яких ведуться (велися) активні бойові дії, а саме в Харківській і Донецькій областях, а також у Луганській, Миколаївській, Чернігівській та Київській областях (табл. 2).

Таблиця 1

**Кількість пошкоджених і зруйнованих закладів освіти в Україні
у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України
(станом на 04.05.2022), од.**

Заклади освіти	Пошкоджено	Зруйновано	Загалом
Дошкільної	526	66	592
Загальної середньої	683	24	707
Спеціалізованої	16	3	19
Позашкільної	19	1	20
Професійної (професійно-технічної)	89	6	95
Фахової передвищої	53	1	54
Вищої	34	1	35
Разом	1420	102	1522

Складено авторами за: [18].

Таблиця 2

**Кількість пошкоджених і зруйнованих закладів освіти в Україні
у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України
в регіональному розрізі (станом на 04.05.2022), од.**

Регіон	Пошкоджено	Зруйновано	Загалом
АР Крим	0	0	0
Вінницька обл.	13	0	13
Волинська обл.	0	0	0
Дніпропетровська обл.	13	0	13
Донецька обл.	329	1	330
Житомирська обл.	77	1	78
Закарпатська обл.	0	0	0
Запорізька обл.	9	18	27
Івано-Франківська обл.	0	0	0
Київська обл.	113	3	116
Кіровоградська обл.	1	0	1
Луганська обл.	128	6	134
Львівська обл.	1	0	1
Миколаївська обл.	123	7	130
Одеська обл.	6	0	6
Полтавська обл.	0	0	0
Рівненська обл.	2	0	2
Сумська обл.	45	1	46
Тернопільська обл.	0	0	0
Харківська обл.	320	51	371

Регіон	Пошкоджено	Зруйновано	Загалом
Херсонська обл.	63	4	67
Хмельницька обл.	1	0	1
Черкаська обл.	14	0	14
Чернівецька обл.	0	0	0
Чернігівська обл.	120	10	130
м. Київ	76	0	76

Примітка. АР Крим, окремі регіони Донецької та Луганської областей мають статус тимчасово окупованих територій з 2014 р.

Складено авторами за: [18].

На тлі повномасштабного російського вторгнення багатьом українцям довелося залишити свої домівки та евакуюватись у більш безпечні регіони України або виїхати за кордон. У Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб¹ на початку травня 2022 р. було зареєстровано 3,4 млн українських переселенців, зокрема понад 2 млн осіб вимушено перемістилися після впровадження воєнного стану 24 лютого 2022 р., решта – ще у 2014 р. унаслідок тимчасової окупації АР Крим, окремих регіонів Донецької й Луганської областей. І це лише офіційна статистика, реальна чисельність переселенців значно більша. Так, за оперативною інформацією Міжнародної організації з міграції, тільки впродовж першого місяця війни майже 6,5 млн українців залишили своє постійне місце

¹ Внутрішньо переміщена особа – це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII).

проживання та переїхали до інших регіонів країни; на сьогодні ця цифра зросла до 7,7 млн осіб [19], серед яких щонайменше 2,5 млн дітей. У регіональному розрізі найбільша частка внутрішньо переміщених осіб (ВПО) переїхала до західних областей України: лідерами за чисельністю ВПО, за даними облдержадміністрацій, є Львівська, Івано-Франківська та Закарпатська області.

Разом із тим зафіксовано масштабну хвилю міграції українського населення за кордон. Згідно з інформацією Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, унаслідок широкомасштабної збройної агресії РФ понад 5,8 млн українських громадян перетнули державний кордон (90 % біженців² становлять

² Біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань (Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 № 3671-VI).

жінки та діти), однак понад чверть українців (1,5 млн осіб) уже повернулися. На рис. 2 зображено динаміку чисельності біженців, що виїхали за межі України від початку російського вторгнення. Як бачимо, у перший день війни, 24 лютого, Україну залишили 30 869 осіб і з кожним днем ця цифра зростала, перетнувши позначку 100 тис. осіб на 9-й день війни (4 березня), після чого зафіксовано найвищий показник перетину кордону біженцями (140 877 осіб на 11-й день війни, тобто 6 березня). Після цього міграційні потоки стали поступово спадати, але із хвилеподібними коливаннями, й на початку травня число біженців перебувало в межах 26–16 тис. осіб. Заважимо, що такі масштабні переміщення українських громадян можуть мати довгострокові негативні наслідки для соціально-економічного розвитку суспільства [20].

Сусідні країни прийняли досить багато біженців: найбільша частка вимушено переміщених українців у розрізі країн-сусідів прибула до Польщі й Румунії, найменша – до

Словаччини та Білорусі (рис. 3). Слід звернути увагу, що, за інформацією Міністерства закордонних справ України, російські окупанти примусово вивозять українських громадян за кордон. Так, станом на 9 травня 2022 р. примусово депортовано з тимчасово окупованих територій України до РФ понад 1 млн українців, у т. ч. майже 250 тис. дітей [22].

Війна має руйнівний вплив на 7,5 млн дітей України. У зв'язку з повномасштабним вторгненням країни-агресора Міністерство освіти і науки України рекомендувало всім закладам освіти припинити освітній процес та оголосити канікули на два тижні (з 28 лютого по 11 березня 2022 р.). З 14 березня навчальний процес відновлено в дистанційному форматі (крім дошкільних закладів), однак тільки в тих регіонах України, де це було безпечно. За оперативною інформацією МОН, станом на 9 травня 2022 р. у 14 областях освітній процес у закладах загальної середньої освіти відбувається в дистанційному режимі; у 5 областях – у дистанційній формі, частково канікули або призу-

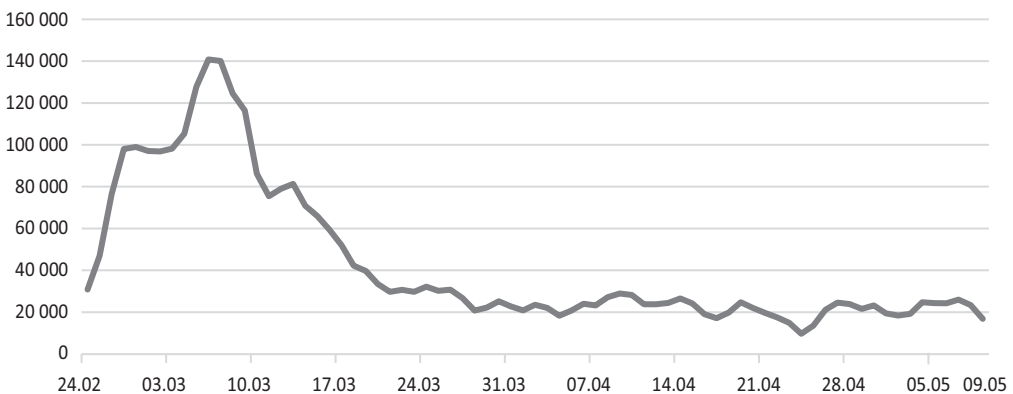

Рис. 2. Динаміка чисельності біженців із України за період з 24 лютого по 9 травня 2022 р., осіб

Побудовано авторами за: [21].

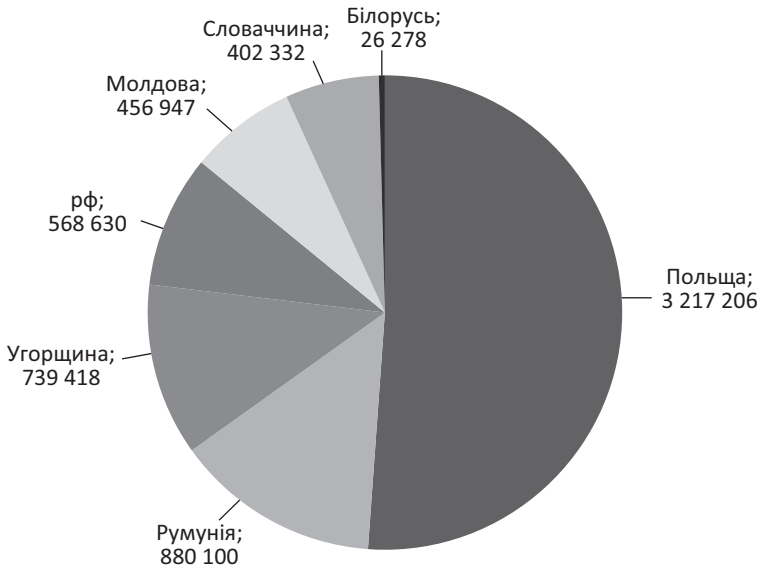

Рис. 3. Чисельність біженців із України до сусідніх країн (станом на 08.05.2022), осіб

Побудовано авторами за: [21].

пинено; у 4 областях – дистанційно, частково змішано та очно; у 2 областях – у дистанційному форматі, частково змішано чи канікули, частково призупинено навчання. Так, станом на 4 травня 2022 р. дистанційне навчання організовано у 12 500 ЗЗСО, а чисельність здобувачів, залучених до цієї форми навчання, становить 3,7 млн осіб (майже 90 % українських школярів).

У зв’язку з уведенням в Україні воєнного стану Офіс Президента України, профільні державні структури, команда МОН у співпраці з громадськими організаціями й міжнародними партнерами запустили цілу низку корисних ресурсів як для дорослих, так і для дітей, наприклад дистанційні платформи для навчання, саморозвитку та отримання допомоги й достовірної інформації. Зокрема, функціонує дитячий онлайн-садок НУМО з відеозаняттями для дітей ві-

ком від 3 до 6 років, випуски доступні до перегляду на YouTube-каналах МОН і ЮНІСЕФ; реалізується освітній проєкт «Навчання без меж» на українських телеканалах та платформах онлайн-телебачення; дистанційні школи надають безкоштовний доступ до навчання, видавництва – доступ до книг, у т. ч. у мобільних додатках, на ТБ-платформах доступні відео-уроки; створено Всеукраїнський онлайн-розклад для учнів 1–11-го класів і платформу «Всеукраїнська школа онлайн», яка містить відео-уроки, конспекти, тестові завдання; також розроблено мобільний застосунок [23]. Цікаво, що за період функціонування Всеукраїнського онлайн-розкладу, а саме з 14 березня 2022 р., ним скористалися понад 80 тис. разів (станом на початок травня 2022 р.), а найбільше користувачів було з України (понад 60 тис. кліків), Польщі (понад 4 тис. кліків)

та Німеччини (понад 1 тис. кліків). Загалом платформа «Всеукраїнська школа онлайн» використовується в більш ніж 120 країнах світу.

Не менш важливу роль під час війни відіграє підтримка психічного здоров'я та психосоціальний супровід усіх без винятку учасників освітнього процесу. З огляду на це в межах співпраці МОН із партнерами організовано щоденні онлайн-зустрічі із сертифікованими психологами Асоціації інноваційної та цифрової освіти; за підтримки МОН дитячі психологи підготували серію інформаційних матеріалів «Психологічна турбота від Світлани Ройз»; ініційовано проєкт психологічної підтримки «ПОРУЧ»; розроблено й запущено телеграм-канали «Підтримай дитину» та «Подбай про себе», а також чат-бот «Дитина не сама» тощо. На вебсайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» розміщено відповідні матеріали для використання в роботі під час військових дій, де постійно оновлюється інформація про найкращі практики психолого-педагогічного супроводу та підтримки учасників освітнього процесу в умовах військових дій і збройних конфліктів, особливості надання соціально-психологічної допомоги постраждалим від насильства тощо [24]. Крім того, ЮНІСЕФ співпрацює з Україною й державами, що схвалили Декларацію про безпеку шкіл, щоб повернути дітей до навчання, надаючи психосоціальну підтримку, у т. ч. можливості неформального навчання [25].

Успішними проєктами команди МОН виявилися Телеграм-бот Info Science Bot та освітній чат-бот EducationUaBot. Info Science Bot був запущений 19 березня 2022 р. із

метою оперативного інформування про актуальні можливості й новини для науковців, інноваторів, стартапів та за майже два місяці свого функціонування об'єднав понад 3 тис. осіб. EducationUaBot, презентація якого відбулася 17 квітня 2022 р., розроблено в межах Швейцарсько-українського проєкту DECIDE задля надання інформації щодо специфіки онлайн-навчання в Україні, пошуку закладів освіти за кордоном, відновлення документів про освіту тощо (станом на 6 травня 2022 р. у чат-боті авторизовано близько 25 тис. користувачів).

Українські діти та молодь, котрі рятуються від війни за кордоном, також мають змогу продовжувати навчання з використанням цифрових технологій, а отже, отримати психологічну підтримку онлайн. Так, на тлі російського вторгнення було ініційовано й запущено Міжнародну українську школу (МУШ) МОН, у якій можуть отримувати освітні послуги всі діти, що перебувають за кордоном, а також ті, котрі мешкають на тимчасово окупованій території АР Крим і м. Севастополя. У межах цього проєкту здобувачі освіти можуть продовжити навчання екстерном та отримати документ про освіту державного зразка, після чого продовжити навчання в закладах вищої освіти України або за кордоном [26].

У зв'язку з уведенням в Україні правового режиму воєнного стану та враховуючи факт агресивності російських військових і терористичних угруповань до національної системи освіти й науки, Верховна Рада України 24 березня 2022 р. ухвалила законопроект № 7132 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України в сфері освіти», який скасовує проведення державної підсумкової атестації, зовнішнього незалежного оцінювання, єдиного вступного іспиту, єдиного фахового вступного випробування як конкурсного критерію доступу до освітніх послуг виключно у 2022 р. Забезпечення максимальної безпеки учасників освітнього процесу, збереження студентського контингенту, національного інтелектуального потенціалу, стимулювання до навчання в Україні – ключові аргументи внесених змін у цьогорічній вступній кампанії [23]. З огляду на зазначене прийом на навчання для здобуття вищої освіти у 2022 р. буде здійснюватися на основі складання Національного мультипредметного тесту (НМТ) із використанням комп'ютерних технологій (НМТ містить три блоки завдань з української мови, математики та історії України). Важливо, що для вступників, які через війну змушені були виїхати за межі України, створюються відповідні умови для організації й проведення НМТ, магістерського тесту навчальної компетентності та магістерського комплексного тесту у відповідних країнах-реципієнтах.

Багато країн, що приймають українських біженців, поряд із наданням гуманітарної допомоги та прихистку створюють умови для інтеграції дітей і молоді з України до місцевих закладів освіти. Наприклад, у Польщі в межах програми «Solidarni z Ukrainą» («Солідарні з Україною») Варшавський університет спільно з міжвузівським Центром інформатизації в Польщі розробили й запустили вебплатформу, за допомогою якої українці можуть розпочати чи продовжити навчання або роботу в

польських ЗВО; університети Німеччини пропонують українським абітурієнтам спрощену систему вступу, за якої наявність документів про освіту є необов'язковою.

Зауважимо, що з метою підтримки українських біженців і пришвидшення мовної інтеграції Європейський центр сучасних мов при Раді Європи розробив сайт для переселенців із України. Зокрема, на цьому сайті розміщено спеціально розроблені матеріали, що сприятимуть адаптації дітей до нового середовища та шкіл. Разом із тим на цій платформі дорослі люди теж можуть знайти корисні ресурси, розроблені в межах проекту Ради Європи Linguistic Integration of Adult Migrants (LIAM) («Лінгвістична інтеграція дорослих мігрантів»).

Окрім того, діють ресурси PAESIC для вчителів і керівників шкіл. PAESIC (акронім від Pedagogical Approaches for Enhanced Social Inclusive in the Classroom) – це проект Erasmus+, призначений для підтримки вчителів початкової школи щодо покращення соціальної інтеграції в класі, особливо учнів-біженців та мігрантів. Підтримка новоприбулих дітей-мігрантів у оволодінні мовою відбувається разом із подальшим збереженням володіння української мови для успішного розвитку, навчання й інтеграції. Ці процеси є частиною внутрішньоєвропейської мобільності, міжнародної міграції та глобалізації.

Так, на платформі School Education Gateway запроваджено курси підвищення кваліфікації для підтримки психічного здоров'я й благополуччя дітей-біженців у школі (квітень 2022 р.); курси підвищення кваліфікації для вчителів щодо інтеграції

новоприбулих біженців у школи (травень 2022 р.); вебінари з питань дошкільної освіти та догляду й біженців (липень 2022 р.); курс підвищення кваліфікації для вчителів щодо залучення до уроків осіб, котрі не є носіями мови (вересень 2022 р.). Функціонує онлайн-спільнота eTwinning для працівників школи (вчителів, завучів, бібліотекарів та ін.) із метою підтримки українських вчителів і учнів, зокрема за допомогою спеціальних дискусійних груп з інтеграції мігрантів та біженців у школи, а також шляхом спільної солідарності й підтримки українських вчителів і учнів. У багатьох країнах завершено роботу над змінами в законодавстві, що дають змогу приймати студентів українських ЗВО у спрощеному порядку та надавати матеріальну підтримку у вигляді допомоги й стипендій [27; 28].

Отже, держави-члени ЄС забезпечили досить швидку реакцію на існуючі виклики щодо реалізації права на освіту українських дітей-біженців завдяки скоординованим діям, можливостям міжнародних програм та доступу до освітнього онлайн-контенту. Так, 200 млн євро з бюджету програми Еразмус+ на 2027 р. перерозподілено на 2023 р. для надання підтримки українським студентам і викладачам, а 25 млн євро спрямовано на стипендії для українських дослідників через нову ініціативу за програмою імені Марії Склодовської-Кюрі MSCA4Ukraine. Це дасть змогу 200 дослідникам протягом двох років продовжувати свої дослідження в університеті держави-члена ЄС або країни, що є асоційованим членом, у програмі Horizon Europe [23; 29].

Таким чином, усі цивілізовані країни світу, провідні міжнародні (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку та ін.) і громадські організації на знак солідарності з Україною в різний спосіб надають їй підтримку й фінансову допомогу. Разом із тим міжнародні партнери наголошують на важливості та необхідності продовження навчання українських дітей, зважаючи на наслідки травматичних подій і поточних проблем у нашій країні, та акцентують на необхідності додаткової підтримки учнів. Так, задля підтримки залучення, добробуту й нових освітніх досягнень дітей ООН, ЮНЕСКО та багато інших організацій і фондів надають професійний навчальний контент на основі передової практики освіти для дітей-переселенців, а також створюють корисні вебресурси й інструменти (наприклад, на вебсайті Департаменту освіти Ради Європи створено спеціальну вебсторінку Education in time of crisis; Рада Європейської асоціації університетів схвалила комплекс заходів для допомоги українському сектору вищої освіти тощо) [20; 21; 25; 30–36].

Водночас країни світу надають допомогу українцям, а діти, котрі перебувають за кордоном, забезпечені всім необхідним для продовження навчання як в Україні (дистанційно), так і за кордоном (традиційна форма). Уряди країн, педагоги й психологи роблять усе, щоб українські діти могли продовжувати навчання та успішно розвиватись у сприятливих умовах, зустрічаючи нових друзів і звикаючи до нового життєвого досвіду. Так, залучення

українських біженців до освіти відбувається шляхом навчання в школах, функціонування безкоштовних курсів вивчення мови для дітей і дорослих, надання доступу до освітніх онлайн-ресурсів. Наразі працюють групи освітньої солідарності Євросоюзу для України, де країни-члени ЄС знаходять вчителів для учнів-біженців. Тривають консультації між Єврокомісією та представниками міністерств освіти й зацікавлених організацій щодо сприяння включення дітей і молоді з України в навчання, зокрема забезпечується інклюзивність систем освіти й навчання в ЄС та визнання кваліфікацій українських школярів для доступу до вищої освіти й ринку праці [27].

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків. Війна в Україні призвела до численних жертв серед мирного населення та руйнування цивільної інфраструктури, змушуючи людей залишати свої домівки в пошуках безпеки, захисту й допомоги. За підрахунками ООН, чисельність вимушено переміщених осіб сягнула майже 14 млн українців, щонайменше 5,8 млн із яких виїхали за кордон (переважно діти та жінки). У цей скрутний час український уряд доклав максимум зусиль для забезпечення нагальних потреб населення, серед яких реалізація права на освіту, адже без доступу до освіти українські діти й молодь, що живуть в умовах збройного конфлікту, виростуть без навичок, необхідних для того, щоб у майбутньому зробити свій внесок у відновлення країни та економіки.

Право на освіту забезпечується відкритістю для українських дітей європейського освітнього простору та освітніх можливостей у країнах ЄС, адже Україна – європейська держава, котра тримає стратегічний курс на набуття повноправного членства в ЄС. Низка міжнародних організацій уже надали вагому підтримку для функціонування системи освіти й науки України в умовах воєнного стану, наразі обговорюються та розробляються нові напрямки для поглиблення співпраці з метою надання якісних освітніх послуг не лише дітям у межах України, а й дітям-переселенцям за кордоном. Таким чином, попри активні бойові дії та агресію РФ, в Україні організовано й забезпечено безперервність освітнього процесу, створено безпечні умови для навчання та викладання за допомогою використання цифрових інструментів дистанційного навчання, розроблено спеціальні вебресурси й платформи з метою психологічної підтримки учасників освітнього процесу, надано пропозиції з організації інклюзивного навчання під час війни, розроблено методичні рекомендації для проведення бесід із учасниками освітнього процесу з питань уникнення враження мінами та вибухонебезпечними предметами, поведінки в надзвичайній ситуації тощо.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні міжнародного досвіду адаптації до освітнього процесу дітей і педагогів у країнах ЄС, а також окресленні напрямів співпраці вітчизняних і зарубіжних закладів освіти.

Список використаних джерел

1. *Barbashin A., Thoburn H.* Putin's brain: Alexander Dugin and the philosophy behind Putin's invasion of Crimea. *Foreign Affairs*. 2014. No. 31. P. 1-6.
2. *Berzins J.* Russia's new generation warfare in Ukraine: implications for Latvian defense policy. *Policy Paper*. 2014. No. 2. URL: www.naa.mil.lv/~media/NAA/AZPC/Publikacijas/PP%2002-2014.ashx.
3. *Офіційський Ю.* Сучасна російсько-українська війна : монографія. Ужгород : РІК-У, 2018. 312 с. URL: <https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/vijna2014.pdf>.
4. Усна історія російсько-української війни (2014–2015 роки) / за ред. В. Мороко ; Укр. ін-т нац. пам'яті, Запоріж. нац. ун-т, Іст. ф-т, Запоріж. облдержадміністрація, Департамент культури, туризму, національностей та релігій. Вип. 1. Київ : К.І.С., 2015. 176 с.
5. *Clowes D.* The economic and security challenges facing NATO's EU member states : monografia, Special Series 152. Cracow University of Economics Press, 2018.
6. *Biersack J., O'Leary S.* The geopolitics of Russia's annexation of Crimea: narratives, identity, silences, and energy. *Eurasian Geography and Economics*. 2014. No. 55 (3). P. 247-269.
7. *Johannesson J., Clowes D.* Energy Resources and Markets – Perspectives on the Russia–Ukraine War. *European Review*. 2022. No. 30 (1). P. 4-23. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1062798720001040>.
8. *Woody T.* War and Education. *Bulletin of the American Association of University Professors (1915-1955)*. Vol. 31, No. 4 (Winter, 1945). P. 587-605.
9. *Dent H. C.* Education in Transition: A Sociological Study of the Impact of War on English Education, 1939-1943. P. XI, 244. N. Y. : Oxford University Press, 1944. P. 211-212. DOI: <https://doi.org/10.1177/000271624423600170>.
10. Education, Conflict and Reconciliation: International Perspectives / ed. by Fiona Leach and Máiréad Dunne. Bern : Peter Lang Publishing, 2007. 360 p.
11. War and Education. Leiden, The Netherlands: Brill | Schöningh, 2022. DOI: <https://doi.org/10.30965/9783657791965>.
12. *Manal A. A. G.* The Role of Spirituality and Resilience after the War Experience among Yemeni Refugee Students in the KSA: A Qualitative Method Approach. *International Journal of Evaluation and Research in Education*. 2022. Vol. 11, No. 3, September.
13. Education at War: The Fight for Students of Color in America's Public Schools / A. I. Ali, T. L. Buenavista (eds.). Fordham University Press, 2018. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt2204ppp>.
14. The psychological and medical sequelae of war in Central American refugee mothers and children / C. J. Locke, K. Southwick, L. A. McCloskey, M. E. Fernández-Esquer. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*. 1996. No. 150 (8). P. 822-828.
15. ДНУ «Інститут освітньої аналітики» : вебсайт. URL: <https://iea.gov.ua/>.
16. The Safe Schools Declaration. URL: <https://ssd.protectingeducation.org/>.
17. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл : розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 898-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text>.
18. Освіта під загрозою. URL: <https://saveschools.in.ua/>.
19. International Organization for Migration. URL: <https://ukraine.iom.int/>.
20. War in Ukraine: Support for children and families / UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/emergencies/war-ukraine-pose-immediate-threat-children>.
21. The Operational Data Portal (ODP) UNHCR. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

22. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : вебсайт. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/>.
23. Міністерство освіти і науки України : вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua>.
24. Матеріали для використання в роботі під час воєнних дій / ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». URL: <https://imzo.gov.ua/psycholohichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/materialy-dlia-vykorystannia-v-roboti-pid-chas-voiennykh-diy/>.
25. The Safe Schools Declaration and Guidelines on Military Use. URL: <https://ssd.protectingeducation.org/safe-schools-declaration-and-guidelines-on-military-use/>.
26. Міжнародна українська школа : вебсайт. URL: <http://ukrintschool.org.ua>.
27. Europe's online platform for school education School Education Gateway. URL: <https://www.schooleducationgateway.eu/en/pub/latest/news/education-support-ua-refugees.htm>.
28. Pedagogical Approaches for Enhanced Social Inclusion in the Classroom (PAESIC). URL: <https://www.ucviden.dk/en/projects/pedagogical-approaches-for-enhanced-social-inclusion-in-the-class>.
29. Statement by Commissioner Mariya Gabriel on measures in support of pupils and educational staff fleeing Ukraine following the Russian invasion, Brussels, 16 March 2022. URL: https://www.ecsite.eu/sites/default/files/statement_by_commissioner_mariya_gabriel_on_measures_in_support_of_pupils_and_educational_staff_fleeing_ukraine_following_the_russian_invasion_.pdf.
30. *Davies L.* Thinkpiece on education and conflict. 2009. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000190778>.
31. Education under attack, 2010. Global study on targeted political and military violence against education staff, students, teachers, union and government officials and institutions / UNESCO, 2010. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186809>.
32. Attacks on education: the impact of conflict and grave violations on children's futures / Save the Children, 2013. URL: https://www.savethechildren.net/sites/default/files/Attacks%20on%20Education_0.pdf.
33. Children still battling to go to school. Education for All Global Monitoring Report Policy Paper 10 / UNESCO, 2013. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000221668>.
34. WDR 2011: Conflict, Security, and Development, The International Bank for Reconstruction and Development / World Bank, 2011. URL: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/4389/9780821384398_overview.pdf.
35. Education Statistics (EdStats) / The World Bank. URL: <https://datatopics.worldbank.org/education/>.
36. School's in for Refugees / Foundation House. URL: <https://sifr.foundationhouse.org.au/>.

Maryna Horna

Ph. D. (Economics), SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine,
gornamarinaoleks@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6011-5753>

Natalia Pron

Ph. D. (Economics), SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, n_gnativ@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9413-8793>

EDUCATION DURING WARTIME: ENSURING THE CONTINUITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN UKRAINE AND ABROAD

Abstract. *The article considers the state of emergency in Ukraine in connection with the large-scale invasion of the Russian Federation, in particular, its impact on the Ukrainian education system. This issue requires a comprehensive analysis of the functioning of the education system in the context of martial law, which determines the relevance of this article. It has been established that under martial law conditions, the key objectives of Ukraine's educational policy were to ensure the organization of the learning process, and thus the provision of educational services to students in Ukraine, as well as to internally displaced and refugee children. The rights and needs for protection, including the protection of the rights of children and youth to education, were emphasized. Analysis of literary sources and legal framework confirmed that Russia's full-scale invasion of Ukraine grossly violates international law and the UN Charter, and thus undermines European and global stability and security (namely, Safe Schools Declaration). The obligations of countries of the world to protect pupils, students, teachers, schools and universities during armed conflict and to support the continuation of education throughout the war were studied. The article focuses on the actions of the Government of Ukraine, international organizations and countries hosting Ukrainian refugees to return children to school, providing psychosocial support, educational opportunities and non-formal education. It is noted that Ukrainian refugees are involved in the educational process through schooling; the organization of free language courses for children and adults; access to online educational resources, including the inclusion of education and training systems in the EU, and recognition of qualifications of Ukrainian students for access to higher education and the labor market. At the same time, the emphasis is placed on the fact that the mental health and psychosocial support of all participants in the educational process play an important role during the war. A number of initiatives and assistance programs of the international community to ensure the continuity of educational services both in Ukraine and abroad are outlined. It is substantiated the conclusion that the Ukrainian Government has made maximum efforts to ensure the urgent needs of the population, among which the right to education takes the leading place. Prospective directions of further research can be studies of the international experience of adaptation to the educational process of students and teachers in EU countries.*

Keywords: *continuity of the educational process, information and digital competence, education abroad, Russian-Ukrainian war, integration into the European educational space.*

References

1. Barbashin, A., & Thoburn, H. (2014). Putin's brain: Alexander Dugin and the philosophy behind Putin's invasion of Crimea. *Foreign Affairs*, 31, 1-6.
2. Berzins, J. (2014) Russia's new generation warfare in Ukraine: implications for Latvian defense policy. *Policy Paper*, 2. Retrieved from www.naa.mil.lv/~media/NAA/AZPC/Publikacijas/PP%2002-2014.ashx.

3. Oficins'kij, Yu. (2018). *Modern Russian-Ukrainian war*. Uzhgorod. Retrieved from <https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/vijna2014.pdf> [in Ukrainian].
4. Moroko, V. (Ed.). (2015). *Oral history of the Russian-Ukrainian war (2014-2015)*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
5. Clowes, D. (2018). *The economic and security challenges facing NATO's EU member states*. Cracow University of Economics Press.
6. Biersack, J. & O'Leary, S. (2014). The geopolitics of Russia's annexation of Crimea: narratives, identity, silences, and energy. *Eurasian Geography and Economics*, 55(3), 247–269.
7. Johannesson, J., & Clowes, D. (2022). Energy Resources and Markets – Perspectives on the Russia–Ukraine War. *European Review*, 30(1), 4–23. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1062798720001040>.
8. Woody, T. (1945). War and Education. *Bulletin of the American Association of University Professors (1915-1955)*, 31(4), 587-605.
9. Dent, H. C. (1944). *Education in Transition: A Sociological Study of the Impact of War on English Education, 1939-1943*, 211-212. N. Y.: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1177/000271624423600170>.
10. Leach, F. & Dunne, M. (2007). *Education, Conflict and Reconciliation: International Perspectives*. Bern: Peter Lang Publishing.
11. Engelmann, S., Hemetsberger, B., & Jacob, F. (2022). *War and Education*. DOI: <https://doi.org/10.30965/9783657791965>.
12. Manal, A. A. G. (2022). The Role of Spirituality and Resilience after the War Experience among Yemeni Refugee Students in the KSA: A Qualitative Method Approach. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 11(3).
13. Ali, A. I., & Buenavista, T. L. (Eds.). (2018). *Education at War*. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt2204ppq>.
14. Locke, C. J., Southwick, K., McCloskey, L. A., & Fernández-Esquer, M. E. (1996). The psychological and medical sequelae of war in Central American refugee mothers and children. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, 150(8), 822-828.
15. SSI «Institute of Educational Analytics». (n. d.). Retrieved from <https://iea.gov.ua/> [in Ukrainian].
16. The Safe Schools Declaration. (n. d.). Retrieved from <https://ssd.protectingeducation.org/>.
17. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021). *On approval of the action plan for the implementation of the Declaration on School Safety* (Decree No. 898-p, August 4). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
18. Saveschools. (n. d.). *Education is under threat*. Retrieved from <https://saveschools.in.ua/> [in Ukrainian].
19. International Organization for Migration. (n. d.). Retrieved from <https://ukraine.iom.int/>.
20. UNICEF. (n. d.). *War in Ukraine: Support for children and families*. Retrieved from <https://www.unicef.org/emergencies/war-ukraine-pose-immediate-threat-children>.
21. The Operational Data Portal. (n. d.). Retrieved from <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
22. Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights. (n. d.). Retrieved from <https://www.ombudsman.gov.ua/> [in Ukrainian].
23. Ministry of Education and Science of Ukraine. (n. d.). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua> [in Ukrainian].
24. SSI "Institute of Educational Content Modernization". (2022). *Materials for use in work during hostilities*. Retrieved from <https://imzo.gov.ua/psyholohichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/materialy-dlia-vykorystannia-v-roboti-pid-chas-voiennykh-diy> [in Ukrainian].

25. Global Coalition to Protect Education from Attack. (n. d.). *The Safe Schools Declaration and Guidelines on Military Use*. Retrieved from <https://ssd.protectingeducation.org/safe-schools-declaration-and-guidelines-on-military-use/>.
26. International Ukrainian School. (n. d.). Retrieved from <http://ukrintschool.org.ua> [in Ukrainian].
27. School Education Gateway. (n. d.). Retrieved from <https://www.schooleducationgateway.eu/en/pub/latest/news/education-support-ua-refugees.htm>.
28. UC Viden. (n. d.). *Pedagogical Approaches for Enhanced Social Inclusion in the Classroom (PAESIC)*. Retrieved from <https://www.ucviden.dk/en/projects/pedagogical-approaches-for-enhanced-social-inclusion-in-the-class>.
29. European Commission. (2022). *Statement by Commissioner Mariya Gabriel on measures in support of pupils and educational staff fleeing Ukraine following the Russian invasion*. Brussels. Retrieved from https://www.ecsite.eu/sites/default/files/statement_by_commissioner_mariya_gabriel_on_measures_in_support_of_pupils_and_educational_staff_fleeing_ukraine_following_the_russian_invasion_.pdf.
30. Davies, L. (2009). *Thinkpiece on education and conflict*. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000190778>.
31. O'Malley, B. (2010). *Education under attack, 2010: global study on targeted political and military violence against education staff, students, teachers, union and government officials and institutions*. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186809>.
32. Save the Children. (2013). *Attacks on education: the impact of conflict and grave violations on children's futures*. Retrieved from https://www.savethechildren.net/sites/default/files/Attacks%20on%20Education_0.pdf.
33. UNESCO. (2013). *Children still battling to go to school*. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000221668>.
34. World Bank. (2011). *Conflict, Security, and Development*. Retrieved from https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/4389/9780821384398_overview.pdf.
35. The World Bank. (n. d.). *Education Statistics (EdStats)*. Retrieved from <https://datatopics.worldbank.org/education/>.
36. Foundation House. (n. d.). *School's in for Refugees*. Retrieved from <https://sifr.foundationhouse.org.au/>.